

KS. STANISŁAW NABYWANIEC

**KS. WITOLD JEDYNAK, „LOKALNE
SPOŁECZNOŚCI PARAFIALNE W RZESZOWIE.
STUDIUM SOCJOLOGICZNO-PASTORALNE”,
RZESZÓW 2012, S. 393, ISBN 978-83-7338-733-1**

Recenzowana publikacja jest odpowiedzią Autora na tezę socjologiczną, że postępuje proces sekularyzacji społeczeństw i stopniowy zanik religii. Ksiądz Jedynek stawia sobie za cel zaprezentowanie lokalnych społeczności parafialnych, które wpływają na postawy i zachowania wierzących. Stawia tezę, że istnieje wielka żywotność lokalnych społeczności parafialnych i potencjał, który pozwala skutecznie oddziaływać na poglądy, postawy i zachowania katolików w warunkach modernizacji i nowoczesności.

Bezpośrednim obiektem badawczym jest parafia, jako lokalna społeczność ujęta w ramy organizacyjno-prawne, zaspokajająca podstawowe potrzeby religijne wiernych. Parafię w polskiej rzeczywistości Autor postrzega jako powszechną i najbardziej stabilną, lokalną instytucją społeczną. Za obszar badawczy ks. Jedynek wybrał stolicę Podkarpacia, Rzeszów. Uważa on, iż miasto to jest interesującym przykładem zmian dokonujących się w obrębie lokalnych społeczności parafialnych. Rzeszów do roku 1949 posiadał jedną parafię rzymskokatolicką. To prowincjonalne, około trzydziestotysięczne

KS. PROF. DR HAB. STANISŁAW NABYWANIEC, kapłan diecezji rzeszowskiej, profesor nauk humanistycznych, kierownik Zakładu Historii Nowożytnej w Instytucie Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego. Kontakt: nabywans@enf.pl

miasto, którego bardzo spory odsetek stanowiła do czasów II wojny światowej społeczność żydowska, w stosunkowo krótkim czasie przeszło istotną ewolucję. Dokonała się ona z woli nowej powojennej władzy, która z Rzeszowa, na skutek utraty stolicy i znacznej części województwa lwowskiego, uczyniła ośrodek administracyjny, z osławionym więzieniem na zamku Lubomirskich. Rzeszów awansował od prowincjonalnego miasta powiatowego do aglomeracji miejskiej, będącej stolicą województwa podkarpackiego. Nowa władza podtrzymała również przedwojenny plan uprzemysłowienia Rzeszowa, co spowodowało napływ ludności wiejskiej i szybką urbanizację. Wraz z powstawaniem nowych dzielnic i osiedli władze kościelne tworzyły dla ich mieszkańców samodzielne jednostki administracji kościelnej. Zatem również w zakresie struktur kościelnych na przestrzeni 43 lat Rzeszów przekształcił się z jednostki parafialnej nie tylko w dekanat, ale podniesiony został 25 marca 1992 r. do rangi stolicy diecezji rzeszowskiej i tym samym został wyłączony, wraz z stu kilkudziesięcioma parafiami, z diecezji przemyskiej. Urbanizacja miasta wypełniającego się ludnością wierzących katolików sprawiła, iż koniecznością stało się wybudowanie miejsc kultu religijnego, edukacji religijnej i spotkań organizacji katolickich. Towarzyszyły temu sprzeciwy, opory i przeciwdziałania władz państwowych, samorządowych i czynników partyjnych, które starały się, by Rzeszów zachował model miasta socjalistycznego. To zderzenie miało podłoże światopoglądowe, wynikające z antykościelnej polityki wyznaniowej państwa ludowego i wyzwalało w społeczności wierzących poczucie bycia represjonowanymi i dyskryminowanymi, przez odmowy wydawania pozwoleń na budowę kościołów i punktów katechetycznych. Słusznie zatem pisze ks. Jedynek, że powstawał sprzeciw, niezadowolenie, a nawet gniew wiernych, ze względu na warunki, w jakich byli zmuszeni się modlić i zapewniać edukację religii dzieciom. Warunki te urągały ludzkiej godności.

Sprawa budownictwa sakralnego była palącym problemem diecezji przemyskiej od samego początku przejęcia władzy w Polsce przez komunistów. Już bp Barda, mimo, iż w okresie nasilenia stalinowskiego terroru budowanie nowych kościołów bez pozwolenia władz stawało się niemal niemożliwe – prowadził ożywioną kampanię na rzecz zmasowanego budownictwa sakralnego w diecezji. Zdaniem bp. Bardy tam, gdzie nie będzie stać parafian na budowanie okazałych kościołów, należy wznosić kaplice, krzyże lub inne trwałe obiekty kultu religijnego. Ponieważ władze utrudniały przeprowadzanie jakichkolwiek zbiórek na cele religijne i sakralne, dlatego niektórzy księża, by ominąć owe zakazy, przeprowadzali nieoficjalne zbiórki za pośrednictwem

komitetów budowy kościołów. Księża zostali upoważnieni przez ordynariusza diecezji, aby na cele budownictwa sakralnego przeznaczać fundusze uzyskiwane z częściowej wyprzedaży ziemi kościelnej. Na cele budownictwa sakralnego wykupywano znaczną część przydziałów materiałów budowlanych przeznaczonych dla poszczególnych gromad. Tam, gdzie księża mieli wpływ w gromadzkich radach, „gromadzenie środków i materiałów odbywa się bez większych przeszkód”.

Represyjna polityka władz komunistycznych stosowana wobec budownictwa sakralnego i erygowania parafii została nieco złagodzona po roku 1956. Zmieniono również metodę przeciwdziałania powstawaniu nowych kościołów. Przyjęta taktyka polegała na maksymalnym opóźnianiu i utrudnianiu wszelkich procedur związanych z budownictwem sakralnym, a następnie na wydawaniu negatywnych decyzji – klasycznym przykładem realizowania takich założeń jest kościół pw. Matki Bożej Królowej Polski w Stalowej Woli a na terenie Rzeszowa kościół pw. Matki Bożej Saletyńskiej. Wierni, nie mogąc w sposób legalny przeprowadzić inwestycji, podejmowali więc działania polegające na omijaniu dyskryminujących rozporządzeń, a nawet łamaniu zarządzeń administracji państwowej, która ze swego punktu widzenia uznawała je za przejaw na samowoli budowlanej.

Proces budowania struktur parafialnych Rzeszowa przebiegał, mimo problemów ze strony władz państwowo-partyjnych, i był zależny od potrzeb mieszkańców, ich aktywności oraz możliwości finansowych lokalnych społeczności parafialnych. W wyniku reorganizacji diecezji polskich w 1992 r. Rzeszów znalazł się w granicach nowo utworzonej diecezji rzeszowskiej. Według danych Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, w roku 1994 diecezja była zamieszkała przez 611 102 osoby, w tym 603 290 katolików (99%), a na jej terytorium funkcjonowały 202 parafie, w których przebywało 467 księży diecezjalnych i 83 zakonnych. Kapłanów w pracy duszpasterskiej wspierały 264 siostry zakonne, podejmujące posługę odpowiadającą charyzmatowi swojego zgromadzenia.

Zasadniczym celem niniejszego opracowania jest ukazanie procesu organizowania i funkcjonowania parafii rzeszowskich, których zdecydowana większość powstała w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, czyli w komunistycznym systemie totalitarnym. W tym czasie parafie, oprócz własnych zadań, spełniały również funkcje zastępcze. Były bowiem jednymi z nielicznych instytucji społecznych, które podtrzymywały i przechowywały tradycje religijno-patriotyczne, uznawane często przez oficjalną ideologię i propagandę za sprzeczne z doktryną i światopoglądem rządzącej partii.

Dzięki współdziałaniu władz kościelnych i lokalnych społeczności katolików, Rzeszów nie podzielił losu wielu innych polskich aglomeracji miejskich, które, znalazłszy się w nowej demokratycznej rzeczywistości, nie posiadały wydolnej i sprawnie funkcjonującej sieci parafialnej. W miastach tych istniały nawet kilkudziesięciutysięczne parafie-molochy, które ze względu na przeludnienie nie spełniały swoich zasadniczych funkcji duszpasterskich.

Słusznie zauważa ks. Jedynek, iż „organizacja parafii i proces budownictwa sakralnego jest niewątpliwie jednym z istotnych społeczno-religijnych fenomenów Rzeszowa, który zasługuje na socjologiczno-pastoralne opracowanie”. W założeniu władzy ludowej oraz usłużnej wobec niej plejady prominentów i urbanistów, miasto Rzeszów – wylansowane po utracie Lwowa przez „Polskę pekawuenowską” – miało mieć charakter typowo socjalistyczny, wolny od wszelkiego rodzaju „przesądów religijnych”. W jego granicach nie planowano tworzenia parafii i budowania kościołów. Do Rzeszowa kierowano zatem szczególnie aktywnych i zasłużonych działaczy i „utrwalaczy” władzy ludowej. Rzeczywistość pokazuje, że realizacja ambitnych planów socjalistycznych aktywistów nie powiodła się, głównie za sprawą ordynariusza przemyskiego bp. Ignacego Tokarczuka, który swą postawą i siłą charakteru zmobilizował duchowieństwo zakonne i diecezjalne oraz wiernych do tworzenia nowych parafii i budowania nowych kościołów.

Budownictwo sakralne i zagęszczenie sieci parafialnej w diecezji stało się priorytetem pastoralnej aktywności bp. I. Tokarczuka. Z tej też racji służby bezpieczeństwa, starając się za wszelką cenę temu przeszkodzić, podejmowały szereg działań mających nie dopuścić do powstawania nowych kościołów i parafii. Biskup Tokarczuk uznał za szczególnie palący problemem duszpasterski brak świątyń w rozrastających się aglomeracjach miejskich. Dla ciągle rosnących potrzeb wiernych postanowił wykorzystać również obiekty zakonne. Szczególnie zacięte batalie o nowe kościoły toczyły się na terenie Rzeszowa i Stalowej Woli.

Budownictwo sakralne w Rzeszowie było transparentnym zwycięstwem Kościoła, i pasterza Kościoła przemyskiego, I. Tokarczuka, zważywszy na fakt, że w roku 1946 na terenie miasta znajdowała się jedna parafia, a obecnie jest ich trzydzieści, spośród których zdecydowana większość powstała właśnie w okresie PRL i w okresie pasterzowania abp. Tokarczuka.

Dotychczas nie powstało żadne opracowanie, będące kompleksową socjologiczno-pastoralną analizą fenomenu powstawania i funkcjonowania lokalnych społeczności parafialnych w Rzeszowie. Jedyne niektóre parafie doczekały się monografii lub opracowań dotyczących wybranych zagadnień,

najczęściej w ujęciu historycznym. Autor recenzowanej książki zwraca uwagę na dynamiczny proces organizowania i funkcjonowania lokalnych społeczności parafialnych w Rzeszowie. W oparciu o przeprowadzone badania empiryczne rysuje socjologiczny obraz parafii rzeszowskich, wskazując na ich typy oraz dynamikę rozwoju. Analizuje natężenie więzi łączącej katolików z parafią, zwracając szczególną uwagę na przynależność do wspólnot religijnych, poziom aktywności wiernych w grupach i stowarzyszeniach, przestrzenne zróżnicowanie poziomu aktywności religijno-społecznej katolików w Rzeszowie, relacje z kapłanami, zakres korzystania przez wiernych z posług duszpasterskich sprawowanych przez księży, ofiarność na rzecz parafii, osobistą pomoc przy przedsięwzięciach parafialnych, udział w akcjach charytatywnych, zajmuje się uczestnictwem parafii w rozwiązywaniu kwestii społecznych oraz autorytetem księży w lokalnym środowisku, omawia procesy demograficzne występujące w rzeszowskich parafiach, a zwłaszcza przyrost naturalny i migrację – jest to istotne również z punktu widzenia socjologii miasta, wszak powojenny Rzeszów zasiedlili głównie ludzie „ptaki” i „krzaki” – w miejscowym żargonie tak określa się osoby czasowo lub od niedawna mieszkające w Rzeszowie, co świadczy o małym stopniu identyfikacji nowych „mieszczan” rzeszowskich z miastem, do którego przybyli w celu znalezienia pracy, wykształcenia czy zrobienia kariery (ciekawą z punktu socjologii, a godną przeprowadzenia badań historycznych w oparciu o metodę socjologiczną, jest sprawa identyfikacji z miastem przybyłych do Rzeszowa tzw. repatriantów z Kresów Wschodnich).

Jako wiodący problem badawczy ks. Jedynek przyjął rolę fenomenu budownictwa sakralnego w rozbudzaniu aktywności katolików świeckich, a także jego wpływ na zaangażowanie wiernych w sprawy parafialne. W tym też celu sformułował hipotezy badawcze, które weryfikuje poprzez badania empiryczne. Badania te obejmują problematykę dotyczącą organizacji i funkcjonowania lokalnych społeczności parafialnych w Rzeszowie. Realizując projekt badawczy, zastosował metodę analizy materiałów zastanych – źródła (akta, dokumenty, publikacje) i wywołanych – w terenie czy laboratorium.

Autor przebadał zatem źródła znajdujące się w archiwach parafialnych i stanowiące ich uzupełnienie czy usystematyzowanie opracowania historyczne. Uwzględnił również publikacje prasowe, zamieszczone zwłaszcza w lokalnym dodatku do „Niedzieli” i „Źródła”, oraz gazetki parafialne. Badania empiryczne – autorskie – przeprowadzał od sierpnia do października 2010 r. we wszystkich 30 rzeszowskich parafiach. Zastosował w nich metodę indywidualnego wywiadu nieskategoryzowanego, zrealizowanego w oparciu

o przygotowane narzędzie badawcze w postaci niestandardyzowanego kwestionariusza.

Z konieczności wynikającej z zasad metodologicznych, autor koncentruje się na wybranych aspektach oraz zagadnieniach socjologiczno-pastoralnych związanych z organizacją i funkcjonowaniem lokalnych społeczności parafialnych. Ukazał zatem tylko wybrane mechanizmy i uwarunkowania rozwoju wspólnot parafialnych, koncentrując się na etapach ich rozwoju od 1944 r. – 25 parafii erygowano w latach 1946-2006, a pozostałe pięć istniało wcześniej jako parafie pozamiejskie; w obrębie miasta znalazły się na skutek poszerzenia się rzeszowskiej aglomeracji miejskiej.

Układ pracy i podział na rozdziały jest wynikiem koncepcji redakcyjnej. Pierwszy rozdział przedstawia uwarunkowania społeczno-polityczne, mające bezpośredni wpływ na organizację i funkcjonowanie lokalnych społeczności parafialnych. Za podstawowy czynnik implikujący powstawanie wspólnot parafialnych w Rzeszowie Autor uznał potrzeby religijne wiernych i uwarunkowania wynikające z dynamicznego rozwoju infrastrukturalnego i demograficznego miasta. W dalszej części rozdziału przedstawił determinanty społeczne, towarzyszące powstawaniu wspólnot parafialnych na terenie Rzeszowa – działania władz komunistycznych prowadzących represyjną politykę wyznaniową wobec lokalnych społeczności parafialnych, postawy władz kościelnych i zaangażowanych w życie swojej parafii katolików świeckich, zrzeszonych w nieformalnych grupach, zachowania i działania społeczności parafialnych, które pomyślnie doprowadziły do zorganizowania w mieście sprawnie funkcjonującej sieci parafii i kościołów.

Drugi rozdział, przedstawiający obraz socjologiczno-pastoralny parafii rzeszowskich, koncentruje się na zagadnieniach organizacji i funkcjonowania lokalnych wspólnot parafialnych. Odmalowany tu obraz socjologiczno-pastoralny parafii rzeszowskich ukazuje zjawiska i procesy społeczno-religijne.

Kolejność pozostałych rozdziałów warunkują względy natury historyczno-społecznej. Zatem rozdział trzeci został poświęcony sześciu najwcześniej, chronologicznie rzecz ujmując, powstałym parafiom począwszy od powstałej w XIV w. parafii farnej. W dalszej kolejności są to parafie: św. Józefa (Rzeszów-Staromieście), św. Mikołaja (Rzeszów-Przybyszówka) i św. Rocha (Rzeszów-Słocina), odznaczające się dużym dynamizmem i żywotnością. Głównie z tych jednostek – poszerzonych o tereny parafii pozamiejskich, tworzono nowe parafie Rzeszowa. W następnym rozdziale Autor przedstawił społeczności parafialne zorganizowane w latach 1947-1970, w wyjątkowo trudnym dla Kościoła w Polsce okresie. Sukcesem duszpasterskim i organi-

zacyjnym Kościoła przemyskiego było doprowadzenie w tym czasie do powstania nowych parafii w dynamicznie rozwijającym się Rzeszowie.

Piąty rozdział ukazuje funkcjonowanie parafii utworzonych w latach siedemdziesiątych XX w. Szósty zaś – problem badawczy dotyczący parafii powstających w innej sytuacji polityczno-społecznej – w latach osiemdziesiątych XX w. Część z powstałych wówczas parafii posiada specyfikę typową raczej dla parafii podmiejskich.

Ostatni rozdział ukazuje społeczności parafialne powstałe po upadku komunizmu. Powstawały one w rzeczywistości rodzącego się społeczeństwa obywatelskiego. Nie wystąpił tu czynnik tworzący silne więzi społeczne.

Praca ks. dr. hab. prof. UR stanowi poważny wkład do literatury z zakresu socjologii miasta, socjologii religii, a także z zakresu teologii pastoralnej. Są tu również liczne odwołania do historii, w różnym jej wymiarze. W zakresie badań socjologicznych prowadzonych na terenie Rzeszowa uczyniono dotąd wiele. To rodzące się z mało znaczącego miasta powiatowego centrum administracyjne, przemysłowe, naukowe i największy ośrodek urbanistyczny Polski południowo-wschodniej był i pozostaje znakomitym polem do badań socjologicznych. Dotychczasowi jednak badacze postrzegali to miasto oczyma jego powojennych twórców – jako miasto ludzi obojętnych na religię, jako miasto bez kościołów i bez dziedzictwa wiary. Tak też właśnie przedstawiono Rzeszów w filmie wyprodukowanym na zamówienie władz miasta z okazji 655 rocznicy jego (re)lokacji. Kamera nie zatrzymała się ani na jednym kościele rzeszowskim, chyba, że przypadkowo „musnęła” wieże w centrum starego miasta. Zwrócił na to uwagę wóldarzom miasta i twórcom filmu, obecny na prezentacji w Ratuszu, ordynariusz rzeszowski bp Kazimierz Górny.

Rzeszów pod względem różnorodności parafii – parafie prowadzone przez księży diecezjalnych, przez zakony i zgromadzenia zakonne – stanowi ewenement w skali Kościoła w Polsce. Zabrakło tu niestety ukazania tej specyfiki, a ma ona wyraźne oddziaływanie społeczne i pastoralne. Fenomen ten niewątpliwie może stanowić przedmiot badań i analiz w tej pracy. Jak dotąd również nikt nie podjął jednak takich badań.

Autor wykorzystał w sposób bardzo wyczerpujący archiwalia parafialne, źródła drukowane, literaturę przedmiotu, oraz publikacje prasowe. Nadto przeprowadził i wykorzystał jako materiał badawczy około czterdziestu wywiadów nieskaterygowanych. Uzupełnienie stanowi netografia, zawierająca kilkadziesiąt pozycji stron www. Pewne zastrzeżenia może budzić zakwalifikowanie do kategorii literatury przedmiotu publikacji o charakterze popu-

larnych przewodników autorstwa S. Kłosa i S. Czarnoty. W pracy naukowej pozycje te mogą służyć raczej tylko jako literatura uzupełniająca.

Publikacja ks. Jedyńska – ukazująca się w roku jubileuszu 20-lecia podniesienia Rzeszowa do rangi stolicy nowej diecezji (25 marca 1992) – wypełnia dotychczasową lukę i stanowi z tej racji poważny wkład w rysowanie rzeczywistości podkarpackiej „metropolii”. Należy wyrazić przekonanie, że znajdzie ona wielu czytelników profesjonalnych i nieprofesjonalnych. Może stanowić również wzór tego, jak w publikacjach socjologicznych ujmować problem obecności Kościoła, jego struktur, obiektów, a przede wszystkim ludzi wierzących w badanym środowisku.